

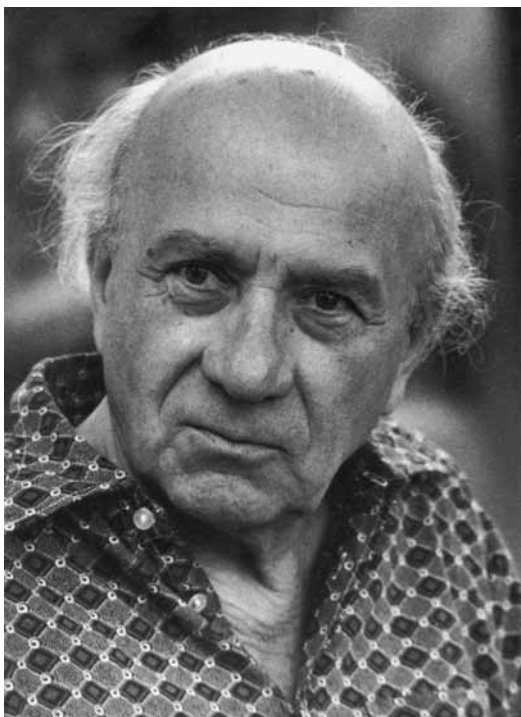
MÓSER ZOLTÁN

Pár-vers: hiányok, távolságok

I.

„Emlékszik maga valami ékszerekre?”

1965-ben a Kortársban jelent meg *Hiány a kéziratban* című Illyés-vers. Ezt azért emelem ki most, mert akkor olvastam először, és azóta is, immár fél évszázada folyton próbálok érteni, értelmezni, röviden: megfejteni rejtelmét! Ha élne Illyés Gyula, egyenesen hozzá fordulnék, hogy árulja el, miről is szól ez a vers. De mondhatom, hogy kérdés nélkül is tudom a választ, hisz ott van a címben: a hiányról. De minek a hiányáról? Próbáljuk megfejteni úgy, ahogy a versben is olvasható: „Rakjunk rendet csak vén fejünkben.”

Különös, de úgy vélem, hogy a cím a vers legfontosabb sora, mert kimondva és ki nem mondva az egészet beárnyékolja a hiány. Talán nem meglepő, ha azt mondom, hogy az egészre érvényes József Attila szomorúan szép sora: „átjár hiányod, mint huzat a házon”. Itt jegyzem meg, hogy József Attila élete utolsó évében még kétszer szól a hiányról:

mint űrben égitest, kering
a lelkemben hiányod.

(Az árnyékok)

Miként a tiszta űrben a világok,
lebeg keringve bennem a hiányod.

(Töredékek)

A hiányról Tompa Mihály többször is ír verseiben. Idézem, mert hangulatában közel áll Illyés verseéhez.

S mi a gyönyörnek véget vet vala:
Nincs semmi ok! – csak ... a gyönyör maga;
A szegfű bágyadt, – elszórt, halavány,
Gyötri valami nem ösmert hiány.

(A szegfű)

•

Illyés versének időpontja is karácsonyra, karácsony estéjére esik, és az egész egy betlehemes szokásra épül. Illetve egy karácsonnyal kapcsolatos homályos legendára. Ahogy ott is, itt is a (szín)játék többszereplős. A háromkirályok már elvonultak, s „el a tömeg, mely bámészan velük tolt”.

Ezután hárman maradtak, s így egyszerre megteremtődött a múlt (az idős férfi), a jelen (a megesett leány) és a jövő (a gyermek). A vers egyik rejtélyét az adja, hogy egyszerre három idősikban játszódik: a van, a volt és a lesz együtt, egyszerre van jelen. A másik rejtély, hogy itt most akkor milyen játékról,

színjátékról is van szó. A harmadik rejtély: ki ez a férfi és a leány? Nem nehéz beelátni Máriát és Józsefet, akik egy istállóban találnak helyet éjszakára. Ott van (számár helyett) az öszvér, és ott vannak a barmok, akiknek lehetete ad kevés meleget. Közben a férfi szeme leltárt készít és megrémül:

Az aranyedények, a gyöngyök,
a kápráztató keleti ruhák,
– futtathatta a sarkokig okos szemét –
sehol; aranyat, bíbort csak a szalma
ötvözött-szött a mécsvilággal.
S az élelmiszer? A kosár füge?
Még az a – de milyen ötletből is hozott –
mirha is eltűnt
és el – no lám – az itató-vödör.

Minden verset legalább kétszer kell elolvasni. (Vagy többször.) Először a szövegre figyelünk, aztán a költői eszközökre, s közben leltárba vesszük a tárgyakat: vajon csak tárgyak, vagy inkább jelképek, netán allegóriák? (Talán nem tévedek, ha azt állítom, hogy minden vers megértésének ez az első, fontos feladata.) Ebben a versben nagyon is valós tárgy az itatóvödör. Egyetlen kocsirol sem hiányozhatott! Hátul, a saroglyához vagy az alsó rúdszárnyakhoz kötve himbálózott. És itt, lám, az is eltűnt. Varázslat részesei vagyunk, vagy egy álomnak? A többi, az arany, a bíbor, a füge, a mirrha a *Háromkirályok imádása* jelene-tet ábrázoló festményekből kerülhetett ide, és így utalhatnak a karácsony misztériumára. Ott, akkor és azóta is jelképes minden, a három király is, a betlehemi istálló is. De itt is van istálló – nem jelképes! –, ahol hálnak, ahol az ajtólap alá almot kellett szórni, rá trágyát, hogy a fagy ne kígyózzon befelé, ahol mind láthatóbbra, hosszabbra és festőibbre nyújtotta bent a legenda a barmok hú lehetését.

És akkor jön a meglepő kérdés: „De mit jelentett ugyanakkor ez / a helyzetismerőnek?–:” A kérdőjel rendben, de a gondolatjel meg a kettőspont így együtt! Hogyan kell ezt mondani, mire kell gondolni, mire kell válaszolni, és kinek? Bartók Béla operájára, a *Kékszakállú herceg vára* bevezetőjére, a prologra gondoljunk csak, és az ottani kérdésre: Hol az színpad, kint-e vagy bent, urak s asszonyok?

A versbeni történet szerint észrevétlen elmúlt az éjszaka, és mennek hazafelé. Ekkor tanúi vagyunk egy szagztatottan folyó rövid párbeszédnek, ahol a válasz sírással és könnyezéssel zárul: „Emlékszik maga valami ékszerekre?” És itt merült fel bennem másodszer a gyanú, hogy ez a vers egy önvallomás.

Hadd tegyek egy személyes kitérőt, és röviden szóljak a farkasok órájáról. Erről készített filmet Bergman, és versben vallott Baka István. Ez az időszak az éjfél utáni két, két és fél órát jelenti, amely nagyon nehéz időszak, de – mi okból, nem tudom – életem része. Mindennap meg kell küzdenem, mert lélekölő, hisz sok minden eszembe jut, amit rég elfelejtettem. A napokban egyszer csak hallok egy hangot: *Emlékszik maga valamire?* Ki mondja ezt? – ültem fel az ágyon. Igen, Illyés Gyula szövege a feleségéhez. Nem a versben, de a valóságban. Csak néhányszor voltam Illyés Gyula és felesége társaságában, és megdöbbenem, hogy magázódnak. És ez a „maga”, ez a hang nyitotta ki szememet, és látva látom a vers szereplőit, az Illyés családot: a férjet, a feleséget és a leánygyermeket. Ez az egy szó, ez a megszólítás győzött meg végleg arról, hogy ez egy rejtett (hiányos!) önvallomás. A sírás nem az eltűnt „valami ékszereknek” szólt, hanem az időnek és kornak: „a kiszolgáltatottság lett félelmetes”. És ezáltal a jövő, mert mi lesz a gyermekkel? És hová lett az a sok kincs? Ezek olvasása közben Kosztolányira gondoltam, az ő válasz nélküli kérdéseire, aki így vall a *Boldog, szomorú dalban*:

De néha megállok az éjen,
gyötrődve, halálba hanyatlón,
úgy ásom a kincset a mélyen,
a kincset, a régít, a padlón,
mint lázbeteg, aki föleszmél,
álmát hüvelyezve, zavartan,
kezem kotorászva keresgél,
hogy, jaj, valaha mit akartam.
Mert nincs meg a kincs, mire vágytam,
a kincs, amiért porig égtem.
Itthon vagyok itt e világban
s már nem vagyok otthon az égben.

Bennem testvériesült ez a két vers, de itt Illyés talán nem azt kérdezi, valaha mit is akartam, hanem hogy mit is akarok, akarhatok még itthon e földön. Csakhogy... És itt a szövegből – milyen szövegből? – talán néhány sor kimaradt! Ezzel elérkeztünk a beígért hiányhoz, és kérdezve kérdezzük: mi lehetett abban a néhány sorban? Önkényesen sorolom: használati utasítás, rendezői utasítás, hogy ki mit kérdez, és ki mit válaszol, egy tipp, hogy hol is vannak az ékszerek, egy javaslat, hogy ne bánd, eddig is megvoltunk valahogy, ezután is megleszünk... Mert ezzel fejeződik be ez a (szíj)játék: „és folyt azontul minden aprólékosan / ahogy a korok kezdetén megíratott”. A hiány mértékét nem tudtuk meg, a rejtelem nem tárult fel.

II.

„Mert nincs, ami kell”

A *Fejfáknak fejfa* a Tiszatájban jelent meg először, a Nagy Lászlót ötvenedik születésnapját köszöntő szám élén, 1975 júliusában. Ezt állította később a *Jönnek a harangok értem* kötet *Fejfák* című ciklusának élére.

Görömbei András írja, hogy Nagy László ezzel a reménytelenséget manifesztáló versével a folklórnak azzal az archaikus hitével számol le, amelyik a halottak továbbélését mutató szimbólumokat teremtette meg a fejfákon is („Hit s rege rongyban, kár érte, kár”). De olyan költői erővel, szemléleti árnyaltsággal, gazdagsággal veszi számba a zord időnek meztelenül kitett, szélben, esőben, fagyban rendületlenül álló fejfák jelképi üzeneteit, hogy motívumaikból az élet gyönyörűségét és szenvedéseit olvassa ki.¹

A *Rege a tűzről és jácintról* című, szüleit megismerő, „virágnyelven” szóló hosszúénekében még így könyörög: „sívár s halálos térképét a hiánynak / új kontinenssel ne növeljétek!” A hiánynak ezen új kontinensén élt Illyés Gyula is, Nagy László is a hatvanas, hetvenes években.

Egészen másként olvassa ezt a „delejes” verset,² aki tudja (és látja), hogy egy fejfás temetőről szóló fotóalbum elé íródott.³ És másként, ha Nagy László verseskötetében olvassuk egy ciklus élén, s mert ott nem látjuk a fejfás temetőt, gyászversnek gondolnók.

Ez a rejtélyes vers (ezért is) több irányból is megközelíthető, ha érteni, értelmezni akarjuk. Hisz már a cím is magyarázatra szorul: mintha a cím folytatását, másik felét nekünk kellene kitalálni. Vagyis: fejfáknak fejfa a társa; fejfáknak mondom én, mert én is fejfa vagyok, de így is érthetem: fejfáknak egy fejfa válaszol. Mert kérdéseket tesz fel, ahogy az első sorokban is olvashatjuk:

Virágot habzó zöld lovakon:
sírdombokon sírjelek, sírfák,
kengyelben álló hű lovasok,
fura bálványvitézek ügetnek.
Fejemben s pántja alatt az égnek
hova hajt s hova ér ez a sok
sisakos, fátylas, ékes alakzat?

A zöld sírdombokon álló sírjelek (pontos megnevezés) olyanok, mint a lovon üllő bálványvitézek. És álljunk meg a *bálvány* szónál. Erdélyben a kiskaput tartó díszes oszlopot *kapuzábénak* vagy *kapubálvány*nak hívják. Ugyanazok az asztalosok, bognárok faragják, akik a temető fejfáit, és méretben is hasonlók. Itt a díszítésük, cífrázatuk virágos, „fejformájuk” nagyjából hasonló. Ezzel ellentétben a temetők fejfái, mert jelrendszerük kidolgozott, sokféle: más a férfi és más a női, más az ifjan elhaltak fejfája, amelyek kemény, általában tölgyfából készültek, és hogy tartós legyen, bevonják szurokkal:

tölgyfa-fiúnak bárd kifarag,
térdig széncsizmát süt rám a láng,
színt ad, sötétet, ecettel rámkent
vaspor, tüköri fényt bikamáj –

De a fejfaformák a versben is szerepelnek:

Koponyám hallja: rost ahogy rostot
elhagy s meghasad gömb-fejetek,
tulipán-fejetek, rózsa-, és csillag-
ormotok omlik el s kívül hordott
szívetek megreped, jaj, ti naivak!

•

Az első rész legfontosabb sorai a *nincsről* szólnak, a hiányról és valami reményről:

Mintha az ember-cirkuszos gömböt
húznák e pisle sár-csillagot,
mintha csak volna valami remény
másutt, egy másik delej övében,
ott mintha volna, itt ami nincs.
Hóval meg lánggal bútoros minden
tér a világban s nincs ami kell.
Hol van, ha nem a hiedelemben,
temetők fejfás hadai, hol?

A válaszban, a versben szó van a falun valaha őrzött hagyományról, a hitről, a regéről, később a babonáról is, amely megszűnt, de amelyek emlékét a látott és az albumban látható fejfás temetők és képek is felidéznek:

Hit s rege rongyban, kár érte, kár,
ügettek úrbeli forgás szerint
fegyvertelenül mind a sugárzás
nyílózónébe, záporosó
kopogó sorozatába, a fagy
haderejébe roppanni, rognyi.

Az utolsó öt sor a vers talán legszebb, de legtalányosabb sora:

Savaim, sóim, szép fele-vállam
elhagyva fájok emberien:
jussomért, legjobb részemért hajtok
csonkán e mindig hiánnyal síró,
szimmetriásra tervelt világban.

Hogy ez milyen nehezen született meg, arról a *Naplójában* is olvasható két feljegyzés:

1975. április 20., vasárnap: „Térek a fejfa-vershez. – Elkezdtem a verset, de aztán nem nagyon törtem magam, borzongtam, ásítottam. Rendezkedtem kicsit a szobámban, újságokat s más fölösleges papírt eldobtam. Olyan betegségeket kutattam könyvekben, amik a tölgyfát támadják, mert általában a fejfák tölgyből készülnek. Nem nagyon hiszek (eddig) a versben. Magosba kell emelnem. Csak jókedvű és erős legyek! –”

1975. május 2-án: „Hajnalban fél 3-kor feküdtem le, addig csináltam a vers végét. A vers nagyon tiltakozott, hogy a húséggel fejezzem be. Mert kínálta, hogy a félvállú fejfa-alak jussát, a legjobb részét (nem a testit) akarja.”⁴

De mi is ez a mindig hiánnyal küzdő, síró, szimmetriásra tervelt világ? A hóval és lánggal bútoros világ, amelynek magyarázata megtalálható az előzményekben, amikor felsorolja az élet szépségeit, élményeit:

Eleven hozza vélt elevennek,
ki amit kedvelt vala nagyon:
játék, cukorka, báb, tüköralma,
hús java, jó bor, ízlelni illik,
s hordani illik selyemszalagot,
hóban is nászinget, s bár odafagy:
nem rezdül meg a váll, se a vésett
zsinórszemöldök – szép babonába
ájulva...

De szól szomorú emlékekről, a nehéz élet fájdalomáról, a gyászról, a siratók jajáról:

mennyi menyegzőt, szüretet, vért,
úr-derest, gúzsbeli kék daganást,
úr-köpödelmet, de sugaras csínt,
csodát és találmányt, mennyi fehér
s fekete gyászt is húztok az idő
zengésein át, siratók jaját,
hitvesek ájulátát, a halál
homályát hímző gyertyavilágot,
embert idéző konok és lelkes
pávaszem-lángot – s mennyi ajándék
ragyog és romlik el zöld lovatok
futtán...

A Kárpát-medencében számos helyen sok temetőt bejártam, és sok képet készítettem. Ezek közül több tucat megtalálható Balassa Iván *A magyar falvak temetői* című, 1989-ben megjelent könyvében. Ezt csupán csak egy dolog miatt említtem meg. A néprajzkutató azt kérte tőlem, küldjek neki olyan fotókat is, ahol a síron nem örököldek, de gyümölcsfák látha-

tók. Kétkedve kutakodtam a fotókat őrző fiókokban, mert ilyenre nem emlékeztem, de végül is – a legnagyobb csodálkozásomra – előkerült nem is egy ilyen képem (az itt látható Telkibányán készült). Ezeknek a sírhalomra ültetett, virágzó és termő gyümölcsfáknak az az üzenete, hogy ezek a temetők a folyton megújuló természetre és így a világ rendjére emlékeztetnek. És a fejfáknak is hasonló az üzenete, szemben a márványlapokkal és kőszobrokkal: addig vagyunk, amíg szép lassan, idővel el nem süllyedünk. Együtt, vagy később, mint az élők emlékezete.

hattyútozását hordva üregben,
hűen magamhoz, úgy is ha ellep
észak mohája s dél kifakít.

Ps. *A Fejfáknak fejfa* című, nagy ívű vers – már idézett – utolsó soraiban megfogalmazott vallomás, hogy jussomért küzdök, a legjobb részemért hajtok, csonkán is, meg elhagyatva, mára is érvényes parancs lehet minden ember számára, még akkor is, ha tudjuk, hogy úgylis ellep az észak mohája, és fejfák is meghalnak egyszer.

JEGYZETEK

Amit az elején írtam a címmel kapcsolatban, a legvégén derül ki: hogy a „fejfáknak fejfa” úgy érthető és értelmezhető, hogy a fejfáknak fejfa én vagyok, a költő. Ezért és így ügethetek „jó hadatokkal, fejem ormába / fúrt lobogóval”.⁵ Ezért érhető a hiány is, a másodszer is leírt *hiedelem* hiánya, amelyet Nagy László, de az egész, a falvakról a városba felkerült generáció – jó okkal – félve féltett:

lovam szügyén,
nyargalok érte, ami hiányzik,
hiedelemben, soha ijedten,
bár sebesülten, likacsosan,
lepke-kiköltő résekkel, hónak

¹ GÖRÖMBEI András, *Nagy László költészete*, Magvető, Budapest, 1992. 336.

² A *delej* szó mágnességét, emberi tulajdonság tekintetében pedig vonzerőt jelent.

³ OLASZ Ferenc, *Fejfák*, Magyar Helikon, Budapest, 1975. Az itt látható képek nem abból az albumból, hanem az én kollekciómólakóvalakó.

⁴ Ez nekem arról is szól, hogy az anyag nem engedte, hogy mást írjon, bár másról akart szólni a végén, mint amit üzennek azok a képek, azok a fejfák!

⁵ Korondon még fényképeztem olyan fejfát, amelynek tetejébe „lobogót”, halotti kendőt helyeztek. Hogy ez a hagyomány a középkorból való, a „lobogós hadikopja” származéka-e, arra nem tudnék felelni. De Korond kapcsán fontos megemlítenem, hogy ez a temető (de több ilyen is van) azt is jelzi, hogy valaha a katolikus temetőkben is állítottak fejfát.

